

Suriye'deki Sahâbîlerin Emevî İdarecilerine Yaptıkları İkaz, Eleştiri ve Nasihatler

*Mehmet Akbaş**

Özet

Resûlullah'ın rahle-i tedrisinde yetişmiş ve kinayıcıların kinamasından korkmama hususunda ona söz vermiş olan sahâbîler, İslâm'ın prensipleri söz konusu olunca, muhatapları halife dahi olsa doğru olandan taviz vermemişler; yerleştikleri her coğrafyada İslâm adına bildikleri hakikatleri anlatmaktan geri durmamışlardır; hak sözü söyleme konusunda kimseden korkmamışlardır. Gördükleri hataları düzeltmede oldukça sıkı davranmışlar, muhataplarına iyiliği emretmede gevşeklik göstermemişlerdir. Sûriye bölgesinde bu hususta en çok öne çıkanlar Ebû'd-Derdâ ve Ubâde b. Sâmit gibi Resûlullah'ın meşhur sahâbîleri olmuştur. Onlar, yaşadıkları dönemdeki idarecileri hatalı gördükleri noktalarda eleştirip akabinde iyiliği emretmişlerdir. Emevî idarecilerinden, buradaki sahâbîlerin ikaz ve nasihatlerinden en fazla payı alan kimse, kendisi de bir sahâbî olan Muâviye b. Ebû Süfyan olmuştur. Oğlu Yezid de zaman zaman sahâbîlerin eleştirilerine maruz kaldı. Bu konuda adı geçen bir diğer Emevî idarecisi de Abdülmelik b. Mervân'dır. Bu makalede bölgede adı geçen sahâbîlerin, Emevî idarecilerine yönelik iyiliği emretme, kötülükten sakındırma ve nasihatlerde bulunma hususunda ortaya koydukları tavrı ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Sahâbî, Sûriye, Emevî, eleştiri, nasihat (emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-minker).

Warning, Criticism And Advice Of The Companions Of The Prophet Muhammed In Syria To Umayyad Administrators

Abstract

The companions (sahabas), who were educated in the Prophet's school and promised him not to fear the condemnation of condemnatories, did not make a concession about the truth in question of Islamic principles even if the addressee was a caliph and they did not abstain from telling the truth about Islam in every geography they settled. They did not fear anybody to tell the truth words. They acted bravely to correct the mistakes they had seen, they were not lax to order addressees goodness. The most prominence companions of the prophet Mohamammad about this matter in Syria region were Abu ad-Darda and Obade b. Samit who were the well-known companions. They criticized the mistakes of the administers of their period and subsequently ordered them googness. A companion Moawiya b. Abu Sofian was one of Umayyad administers who were most warned and advised by companions. His son Yazid was also criticized from time to time by the companions. Abdolmalik b. Marwan was another Omayyad administer whose name was mentioned in this subject. In this article, the activities of the companions whose names were mentioned in this region against the Umayyad administers in terms of ordering goodness, avoiding misdoings and giving advice will be depicted.

Key Words: Companion of Prophet Muhammad, Syria, Umayyad, criticism, advice (amr bil maruf wa nahy an al-munkar).

* Yard., Doç. Dr. Artuklu Ün. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Böl. Öğretim üyesi, Mardin TR; makbas72@hotmail.com

A. Giriş

Kur'ân-ı Kerim'in mü'minlere yüklediği sorumluluklardan biri de iyiliği emretmek, kötülükten de sakındırmaktır (emri bi'l-ma'ru ve nehyi ani'l-münker). Bu görev siyaset, ahlakî prensipler ve Allâh'ın dinine davet gibi esasları ihtiva eder. Müslümanlar, halk olsun idareci olsun yeryüzünün neresinde olurlarsa olsunlar, buldukları her ortamda bu vazifeyi yerine getirmek zorundadırlar. Bu hususta şu ayeti verebiliriz: "Onlar (o müminler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılar, zekâtı verirler, iyiliği emreder ve kötülükten nehyederler. İşlerin sonu Allah'a varır."¹

Böyle bir vazifenin İslâm ümmetinin sırtına yüklenmesi onların insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet olarak nitelendirilmesinin sebebi olmuştur: "*Siz insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız.*"² İsrailoğullarının yaptığı gibi, toplumda bu işi yapanların bulunmayışı Allâh'ın gazabına sebep olur.³ Ayrıca iyiliği emretmek, kötülükten de sakındırmak, dinin emrettiği, uyulmasını teşvik ettiği ve dine aykırı düşeni yasakladığı bütün değer ve prensipleri içermesi açısından büyük önem arz eder.⁴

Sahâbe-i kirâm, Hz. Peygamber'in, "*Din nasihattir (ed-Dînu nasîha)*"⁵ hadisinin gereğini buldukları hemen her ortamda yerine getirmiştir. Sûriye bölgesinin fethedilmesinden sonra bölgeye yerleşen yüzlerce sahâbî, İslâm'ın bölgede öğretilmesi ve yaşanması hususunda büyük gayretler göstermiştir. Sahâbîler meşitler vasıtasıyla İslâm'ı öğretirlerken, bildikleri hakikatleri toplumun her kesimiyle de paylaşmaktan geri durmamışlardır. Onları, hata işlediklerinde ikaz ederlerken yaptıkları iyi davranışlarını da tasvip etmesini bilmişlerdir. Onların bölgeye yerleşmelerindeki en büyük gaye, bölgenin İslâmlaşmasını sağlamak, halk olsun idareci olsun onlara İslâm'ın ilke ve prensiplerini öğretmektir. Onlar, Hz. Peygamber'e kınayıcının kınamasından korkmama ve hakkı söyleme hususunda yaptıkları biate sadık kalarak idarecileri gördükleri hatalı hususlarda eleştirmiş ve yeri gelince nasihat etmişlerdir.

Bu gaye uğruna bölgeye yerleşen sahâbîler hatalı gördükleri davranışları eleştirmekten çekinmemişlerdir. İdarecilerin, hak ve hukuka riayet etmesi ve İslâm'ın emirlerini çiğnememeleri noktasında oldukça kararlı bir duruş sergilemişlerdir. Hak bildikleri konuda konuşmaktan çekinmemişlerdir. Gördükleri olumsuzluklara yeri geldiğinde elleriyle müdahalede bulunmuşlardır. Bu hususta Emevî halifelerinden

¹ Hac 22/41.

² Âl-i İmran 3/110.

³ "İsrailoğullarından kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lanetlenmişlerdir. Bunun sebebi, söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarıdır. Onlar, işledikleri kötülükten, birbirini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Andolsun yaptıkları ne kötüdür!" (Maide 5/78-79)

⁴ Nevin A. Mustafa, *İslam Siyasî Düşüncesinde Mubalefet*, Terc. Vecdi Akyüz, İstanbul 1985, İz yayıncılık, s. 115.

⁵ Buhârî, *İman*, 42; Tirmizî, *el-Birr ve's-sile*, 17.

Muâviye (41-60/661-689), oğlu Yezid (60-64/680-683) ve Abdülmelik b. Mervân (65-86/685-705) onlardan gelen eleştirilere maruz kalmışlardır ve bu dönemde sahâbîlerle idareciler arasında çeşitli hususlarda ihtilaflar meydana gelmiştir.

B. Ashâbın İdarecilere Yaptıkları İkaz ve Eleştiriler

Sûriye'ye yerleşen sahâbîlerden en fazla eleştiri alan Emevî idarecisi, Muâviye b. Ebû Süfyan'dır. O, hem Şam'daki valiliği hem de halifeliği esnasında eleştiriye maruz kalmıştır. Onu eleştiren sahâbîlerin başında Ebû'd-Derdâ (ö.32/652), Ubâde b. Sâmî (ö.34/654), Ebû Zer el-Gıfârî (ö.31/651), Yezid b. Esed, Abdurrahman b. Sehl, İrbâd b. Sâriye (ö.75/694), Ebû Saîd el-Hudrî (ö.74/693) ve Ma'n b. Yezid (ö.64/684) gibi isimler gelmektedir. Bu sahâbîler, Muâviye'yi bazı tasarrufları yüzünden zaman zaman eleştirmişlerdir.

Dımaşk'ta bir müddet kalan Ebû Zer, bazı mali icraatlarından dolayı Muâviye'yi en sert şekilde eleştirenler arasında yer almıştır. Rivayetlere göre İbnü's-Sevdâ (Abdullah İbn Sebe) Ebû Zer'in yanına gelerek Muâviye'nin, mülkün Allah'ın mülkü olduğunu ve onun, bu mülkü, Müslümanları bir tarafa bırakarak kendi kuvvetiyle ele geçirdiğini ve bu işten Müslümanların adını silmek istediğini anlattı. Bunun üzerine Ebû Zer, Muâviye'ye gidip bir idareci olarak elinde bulundurduğu mallar konusunda onunla tartıştı ve bunların Müslümanların malı olduğunu belirtip neden "Allâh'ın malı" şeklinde isimlendirmediklerinden hesap sordu. Muâviye buna, "Biz Allah'ın kulları değil miyiz ve mal da O'nun değil midir?" şeklinde karşılık verdi. Muâviye bu ifadeyle elinde bulundurduğu mal hususunda serbestçe hareket edebileceğini, bu konuda kimseye hesap verme mecburiyetinde olmadığını söylemek istiyordu. Ebû Zer böyle dememesi gerektiğini söyleyince Muâviye fazla diretmeyip "Müslümanların malı" diyeceğini belirtti.¹ Ebu Zer, bu şekildeki karşı duruşuyla onun Müslümanların idaresini elinde bulundurmasının kendisine Müslümanların malları hususunda kayıtsızca davranma yetkisini kazandırmadığını kabul ettirdi. Görüldüğü üzere neticede Muâviye görüşünden vaz geçti.

Ebû Zer, Müslümanların dünyalık olarak ellerinde bulunduracakları malın bir günlük yiyeceklerinden fazla olmaması gerektiğini savunuyordu. Burada bulunduğu sırada zenginlere seslenerek onların mallarını fakirlerle paylaşmalarını ve onlara destek olmalarını söylüyordu. Ellerinde tutup biriktirdikleri mallarla kıyamette onların yüzlerinin dağlanacağını söyleyerek, mal biriktirdikleri için onları tehdit ediyordu.² Ebû Zer ve Muâviye arasında Tevbe sûresi 34. ayette yer alan "...Altın ve gümüşü yığıp da onları Allâh yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı miydele!" ifadeleri üzerine ihtilaf çıktı. Muâviye bu ayetin Ehl-i Kitap, Ebû Zer ise hem Ehl-i

* Bazı sahâbîlerin vefat tarihleri kaynaklarda tesbit edilemediğinden verilmemiştir.

¹ İbnü'l-Esir, İzzüddin (630/1236), *el-Kâmil fi'l-tarih*, nşr. C. J. Tonberg, Beyrut 1979, III, 114.

² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 114. Rivayette İbn Sevdâ'nın ismini geçmesi Ebu Zer'in bu düşünceleri bir fitneciden aldığı dolayısıyla oyuna geldiği şeklinde yorumlanabilir. Bununla Ebu Zer ismini etkisiz hale getirilmesi de söz konusu olabilir. Fakat bir fitneci bunu ortalığı karıştırmak için yaparken Ebu Zer gibi bir sahâbî sırf Allâh rızasını gözetleyerek meseleye yaklaşmış ve neticede valinin Ebu Zer'e karşı çıkmaması ve onu dinlemesi kendisini doğru bildiği işte muvaffak kılmıştır.

Kıtap hem de kendileri hakkında indiğini söylüyordu.¹ Ebû Zer'in bu şekildeki çıkışları sebebiyle fakirler, zenginlerin kapısına dayanıp kendilerine yardım etmeye mecbur olduklarını söylemeye başladılar. Zenginler ise fakirlerin bu tutumlarından şikayette bulundular. Bunun üzerine Muâviye, Ebû Zer'e bin dinar gönderip tutumunu denemek istedi. Muâviye ertesi sabah elçisini çağırdı ve Ebû Zer'e gidip önceki gün verdiği dinarları alıp gelmesini söyledi. Fakat Ebû Zer eline geçen parayı o gece infak ettiğini, Muâviye'nin kendisine üç gün mühlet vermesi durumunda dağıttığı dinarları toplayacağını söyledi.²

Ebû Zer'in bir eleştirisi de Muâviye'nin Dimaşk'ta yaptırdığı Hadra Sarayı (Yeşil Saray) hakkında olmuştur. Ebû Zer bu eleştirisini, "Eğer bunları Allâh'ın malından yaptıysan bu hiyanettir. Kendi malından yaptıysan bu bir israftır." sözleriyle yaptı. Muâviye, onun bu sözleri karşısında ses çıkarmadı ve bu olanlardan sonra Halife Hz. Osman'a mektup yazıp Ebû Zer'in kendisini zor durumda bıraktığını belirterek şikayette bulundu. Bunun üzerine Hz. Osman, ondan Ebû Zer'i kendisine göndermesini istedi. Muâviye emredilene yaptı. Netice olarak Ebû Zer, Muâviye'nin icraatlarını eleştirmesinden dolayı Sûriye'den ayrılmak zorunda kaldı.³ Ebû Zer, İslâm devletinde her hangi bir idari görevde yer almamış olmakla beraber Sûriye'deyken İslâm'ın yaşanmasındaki hassasiyeti ve bu yöndeki tavizsizliğiyle tanınmıştı. Ebû Zer'in Sûriye'de bulunduğu sıralarda Muâviye'nin, onunla görüşmemeleri hususunda halkı uyardığı da rivayet edilir.⁴ Anlatılanlardan anlaşıldığı üzere Ebû Zer tarafından yapılan bu protesto ve ağır eleştiriler lüksün yaygınlaşmasına karşı gösterilen bir tepkiden başka bir şey değildi.⁵

Sûriye bölgesine Hz. Ömer tarafından bir İslâm öğretmeni olarak gönderilen Ebu'd-Derdâ da Muâviye'yi eleştirenler arasında yer almıştır. Örneğin Muâviye'nin bir su tasını değerinden aşağı bir fiyata veya daha yüksek değerde aldığını gören Ebu'd-Derdâ, bu davranışından dolayı onu, Hz. Peygamber'den aktardığı bir hadisle uyarıyordu.⁶ Yapısı itibarıyla her ne kadar yumuşak biri de olsa, bu durum onu hakikati dile getirmekten geri bırakmamıştır.

Bu dönemde Muâviye'yle zaman zaman karşı karşıya gelen bir sahâbî de Ubâde b. es-Sâmit'tir. Hak bildiği hususta taviz vermeyen bir kişiliğe sahip olan Ubâde b. es-Sâmit'in Allâh'ın dininin korunması ve emri bi'l-ma'ruf konusundaki gayreti büyüktü. Muâviye'ye karşı sert çıkışları ve itirazları bulunmaktadır. Kimi zaman Muâviye ona

¹ Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Ensâbu'l-ıfraf*, nşr. Süheyl Zekkar-Riyaz Zirikî, Beyrut: Daru'l-Fikr 1996.VI, 167; İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. Hasan (571/1170), *Taribu medineti Dimaşk*, nşr. Muhibbuddin Ebû Saîd Ömer b. Garame el-Amravî, Beyrut 1995-1998, Daru'l-Fikr, LXVI, 174, 197; İbnü'l-Cevzî, Cemaluddin Ebû'l-Ferec, (579/1201) *Sıfâtü's-saife*, nşr. Mahmud Fahûrî, Beyrut 1979, Daru'l-Maarif, I, 596.

² İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 114.

³ Belâzurî, *Ensâbu'l-ıfraf*, VI, 167; İbn Asâkir, LXVI, 174, 197; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 115; İbnü'l-Cevzî, *Sıfâtü's-saife*, I, 596.

⁴ Buhârî, *Kitabu'z-zekât*, 4; İbn Asâkir, LXVI, 194.

⁵ Abdulaziz ed-Durî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, trc. Hayrettin Yücesoy, İstanbul: Endülüs Yayınları 1991, s. 104.

⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 448.

vermediği de bilinmektedir.¹ Onun, Muâviye'nin bu davranışını da kınadığı ve sözleriyle bu konudaki rahatsızlığını dışa vurduğu rivayet edilmiştir.²

Muâviye halifeliliği sırasında sahâbeden Yezid b. Esed tarafından da eleştirilmiştir. Hz. Ali taraftarı olan Hucr b. Adî'yi öldürmek istediği sırada Yezid b. Esed, onu bundan vaz geçirmeye çalışmıştır. Bu hususta, "Allâh sana onu cezalandırman karşılığında bir şey vermez fakat cezadan daha hayırlı olan af sayesinde sana karşılığını verecektir." sözüyle Muâviye'yi uyarmış, fakat Muâviye onu dinlememiştir.³ Ona bu konuda engel olmak isteyen bir sahâbî de Mâlik b. Hübeyre'dir. Ama Muâviye onu da dinlememiş ve bildiğini yapmıştır. Mâlik, bu konuda etkili olamayınca çekip gitmiş ve evine kapanmıştır.⁴ Neticede Muâviye, Hucr'u öldürtmüş ve bu da onun en büyük hatalarından biri olarak kabul edilmiştir.⁵

Muâviye'yi tenkid etmekten çekinmeyen ve bildiği hakikatle amel etme hususunda geri adım atmayan bir sahâbî de Abdurrahman b. Sehl'dir. Bir defasında Abdurrahman b. Sehl'in bulunduğu bir yerden, şarap taşıyan bir kervan geçiyordu. Bunu gören Abdurrahman mızrağıyla şarap tulumlarını delmeye başladı. Orada bulunanlar ona engel olmaya çalışmışsa da bunda başarılı olmadı. Bu durum Muâviye'ye haber verilince, "Bırakın onu, o akli gitmiş bir ihtiyardır." dedi. Bunu duyan Abdurrahman, "Allâh'a yemin olsun ki aklım asla gitmiş değil, ancak Resûlullah, şarab içmekten bizi men etti." diyerek bu davranışının sebebini açıklamıştır. Görüldüğü üzere Abdurrahman, bildiği hakikati gerçekleştirme hususunda taviz vermemiştir.⁶

Şam bölgesine gelen Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah'a, Muâviye'nin hoş olmayan bir teklifte bulunduğu fakat Ubeydullah'ın buna yanaşmadığı ve Muâviye'yi terk ettiği bildirilmiştir. Hadise şu şekilde gerçekleşmiştir: Rivayete göre Ubeydullah'ın Şam bölgesine geldiğini duyan Muâviye, Amr b. el-Âs'ı çağırarak Ubeydullah'ın bir konuşmasıyla Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın katili olduğuna şahitlik etmesinin ve ona hakarete bulunmasının iyi olacağı şeklindeki düşüncesini onunla paylaşmış Amr da bu düşüncesinde ona destek vermiştir. Bunun üzerine Muâviye, Ubeydullah'ı çağırarak, "Ey kardeşimin oğlu, senin babandan dolayı bir konumun var. Güvenilir ve doğru bir kişisin, çık bütün olanları anlat. Ali'ye hakaret et ve onun Osman'ın

¹ Bk. Özdemir, Veysel, "Abdullah b. Amr b. el-Âs (65/684)'ın Rivayetlerinin Hadis Kaynaklarına Az Sayıda İntikalinin Sebepleri" *Fırat Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 12, sayı: 2, Elazığ 2007, s. 209. Muhtemelen Muâviye, ömrünün sonlarında olduğu bir dönemde olmalıdır ki, okuduğu bir hutbe esnasında Abdullah b. Amr'ı övmüş ve onun, cemaat içinde kendisinden daha değerli biri olduğunu söylemiştir. İbn Asakir, LIX, 211.

² Müsned, II, 198.

³ İbn Asâkir, LXV, 106.

⁴ Bk. Ali Dadan, "Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri", *İstem, (İslâm sanat, tarih, edebiyat ve musiki dergisi)*, yıl: 3, sayı: 5, 2005, s. 215. Muâviye, Abdullah b. Amr hakkında olduğu gibi, Mâlik b. Hübeyre hakkında da övücü sözler söylemiş ve onu büyük bir nasihatçi olarak tanıtarak nasihatlerde bulunması hususunda teşvik etmiştir. İbn Asâkir, LXVI, 512.

⁵ Bk. Mustafa Özkan, "Emevî İktidarının Siyasi İcraatları Karşısında Ulemanın Tavni", *İstem*, yıl: 6, sayı: 11, 2008, s. 100.

⁶ İbn Asâkir, XXXIV, 420.

katili olduğunu anlat” deyince, Ubeydullah böyle bir teklifi reddetmiş ve o anda bu konuşmadan dolayı bulunduğu ortamı terk etmiştir.¹

Hiz. Ali'ye hakaret edilmesini doğru bulmayan bir sahâbî de Dahhâk b. Kays'tır. Hatta Muâviye'nin onu bu konuda zorladığı belirtilmiştir. Aktarıldığına göre Dahhâk b. Kays, Şam'da Muâviye'nin yanında gitmişti. Muâviye bu esnada Şam halkının ileri gelenlerinden bir grup ile otururken onlardan birisi kalkarak bir konuşma yapmış ve konuşmasını Hiz. Ali'ye hakaretle bitirmişti. Orada bulunanların sessizliğine karşın Dahhâk söze girerek, “Ey Mü'minlerin Emiri, bu adam, şayet senin peygamberlere lanet etmekten hoşlanacağını bilse onlara da lanet eder. Allâh'tan kork ve Ali'yi bırak. O, Rabbine kavuşmuş ve kabrinde tek başına yaptıklarının karşılığını görüyordur” deyince, Muâviye “Ey Dahhâk, o lanet edenin lanetine göz yumdum. Şimdi sen de kalkacak onun lanet ettiğine lanet edeceksin. İster gönül rızasıyla ister zorla” demiştir. Dahhâk, “Eğer affedersen senin için daha hayırlı olur,” demesine rağmen Muâviye düşüncesinden vaz geçmemiştir. Sonunda Dahhâk, “Vallâhi sözümde sana insafı davranmayacağım” diyerek kalkmış ve her birinin diğer tarafı bağı/azgın gördüğünü söyleyerek Allâh'ın lanetinin azgınlar üzerine olmasını dilemiştir. Görüldüğü üzere Dahhâk'ın Muâviye'nin has adamlarından olması onu doğru bildiğini söylemekten alıkoymamıştır.²

Şam'da bulunup da Muâviye'nin Hiz. Ali aleyhindeki konuşmalarından rahatsız olup bunu yapmamasını isteyen bir sahâbî de Abdullah b. Abbas'tır. Bu husustaki düşüncesini dile getirince, Muâviye, “Heyhat ey İbn Abbas, bu dinin emridir, öyle değil mi? Öyle olmadı mı?” diyerek bundan vaz geçmeyeceğini belirtmiş, İbn Abbas da bunun üzerine “Sen daha iyi bilirsin” demiştir.³

Muâviye'nin Hiz. Ali'ye hakaretvari sözlerinden rahatsız olan bir diğer sahâbî de Ebû Eyyüb el-Ensârî'dir. Onun “Vallahi Ali'ye hakaret edilen bir yerde kalmam” dediği ve bu yüzden Dimaşk'ı terk ettiği rivayet edilmiştir.⁴

Muâviye'yi yaptığı bir davranıştan dolayı eleştirenlerden biri de İrbâd b. Sâriye'dir. Bir defasında Muâviye, sahâbeden Mikdâm b. Ma'dikerb'e ganimetten bir merkep verince İrbâd b. Sâriye'nin tepkisiyle karşı karşıya kaldı. İrbâd o esnada Mikdâm'a, “Senin onu almaman ve Muâviye'nin de onu sana vermemesi gerekirdi, senin yerine ateşte yanıyor gibiyim ve sen sanki onu tümüyle boynunda taşıyorsun.” deyip eleştirince, Mikdâm, merkebi iade etmişti.⁵

Dimaşk'a geldiğini bildiğimiz Ebû Saîd el-Hudrî de Muâviye'yi eleştirenler arasında yer almıştır. Dimaşk'a geldiğinde Muâviye'nin yanına çıkarak beğenmediği

¹ Bk. M. Bahaüddin Varol, “Emevîlerin Hiz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine” *İstem*, yıl: 4, sayı: 8, 2006, s. 91. Ubeydullah, Sıffin savaşında Muâviye'nin tarafında savaşırken öldürülmüştür. Bk. İbn Hacer, Şihabuddin Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *el-İsâbe fi tenyizi's-sahâbe*, Beytül-Efkar ed-Devliyye baskısı, Lüban 2004, s. 873.

² İbn Hallikan, Şemsuddin Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtü'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zeman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1994, Daru Sadır, II, 505.

³ Varol, a.y. s. 92.

⁴ İbnü'l-Adim, Kemalüddin Ebû'l-Kasım Ömer b. Ahmed (660/1262), *Zühdetü'l-Haleb min tarîhi'l-Haleb*, Beyrut 1996, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I, 227.

⁵ İbn Asâkir, XL, 190.

tavrılarını tenkid etmiş, Hz. Peygamber'in, doğruyu bilenini bunu her ortamda söylemesi hususundaki buyruğundan hareketle ona uyarılarda bulunmuştur.¹

Ma'n b. Yezid'in ise veliahtlık sistemini ihdas etmesinden dolayı Muâviye'yi eleştirdiği bilinmektedir. Ayrıca, Muâviye'nin kendisini övdüğü bir sırada buna karşılık vermiş ve ona, kötü biri olduğunu söylemiştir. Bu hadise şu şekilde cereyan etmişti: Ma'n, Muâviye'nin yanında bulunduğu bir esnada Muâviye'nin, "Kureyşli bir kadın, Kureyşli bir erkekten, dinleri açısından Muhammed'den, dünyaları açısından ise benden daha hayırlı birini doğurmamıştır." demesi üzerine Ma'n, "Kureyşli bir kadın, Kureyşli bir erkekten, dinleri açısından Muhammed'den daha hayırlısını, dünyaları açısından ise senden daha şerli birini doğurmamıştır." diyerek onu yalanlamaktan çekinmedi. Muâviye bunun sebebini sorunca, saltanat gibi bir geleneği ihdas ettiğini ve bu yüzden insanların daha şimdiden iktidar mücadelesine girişmiş olduklarını söyleyerek eleştirisine devam etti.² Ma'n, bir hastalığı sırasında Muâviye'nin yanına girdiğinde iki cariyeinin onu üşümesin diye bir örtüyle örttüklerini görünce ağlamıştı. Muâviye'nin bunun üzerine, "Seni ağlatan nedir ki? Benim için istediğiniz buydu" dediği bildirilmiştir. Müellif, Muâviye'nin, "Benim için istediğiniz buydu." sözüyle onun saltanatta kalmayı arzuladığını belirtmektedir.³

Bölgedeki sahâbilerden eleştiri alan diğer bir Emevî idarecisi de Muâviye'nin vefatından sonra Emevî Devleti'nin başına geçen oğlu Yezid'dir. Bilindiği üzere Yezid, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesine sebep olan Emevî halifesidir.⁴ Onun bazı davranışlarından dolayı bölgedeki sahâbiler tarafından ikaz edilip eleştirildiği bilinmektedir. Hz. Hüseyin'in şehid edilip de başının Dimaşk'a, Yezid b. Muâviye'nin yanına getirildiği esnada Yezid'in, mızrağının ucuyla Hz. Hüseyin'in dudaklarını ve gözlerini dürtmesinden dolayı sahâbî Ebû Berze Nadle b. Ubeyd ona, mızrağını kaldırmasını söylemiş ve "Ben Resûlullah'ın o dudakları öptüğünü gördüm." dediği rivayet edilmiştir. Ebû Berze, bu sözleri söyledikten sonra kalkıp gitmiş ve Yezid, bu ikaz üzerine elindeki sopayı çekmişti.⁵ Yezid'in, Abdullah b. Hanzale tarafından da eleştirildiği bilinmektedir. Abdullah, Medinelilerin Yezid b. Muâviye'ye itaat ve bağlılıklarını sağlamak amacıyla Emevîlerin Medine valisi Osman b. Muhammed'in Süriye'ye gönderdiği heyette Dimaşk'a gelmişti.⁶ Yezid burada kendisine ikramda bulunup iyi davrandı. Hatta kendisine yüzbin dirhem bağışta bulundu. Abdullah,

¹ Bk. Raşid Küçük, "Ebû Saïd el-Hudrî", *DİA*, X, 223.

² İbn Asâkir, LXIX, 443.

³ İbn Asâkir, LXIX, 444.

⁴ Hz. Hüseyin'in şehid edildiği sırada bölgede ashâbın önde gelen isimlerinden Ebû Ümâme el-Bahilî, Vâsile b. el-Aşka', Amr b. el-Bikâlî ve Abdullah b. Büsr hayatta oldukları halde bu konuda ortaya koydukları tavra dair kaynaklarımızda herhangi bir rivayete rastlayamadık. Adı geçen sahâbilerin hepsi hicri 80 yılından sonra vefat etmişlerdir ki bu da Kerbelâ olayının meydana geldiği hicri 61 senesinden yirmi yıl sonra demektir.

⁵ İbn Asâkir, LXII, 85, LXVIII, 95; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IV, 85. Hz. Hüseyin'in kesik başına böyle bir muameleyi daha önce Kufe'de Ubeydullah b. Ziyad'ın da yaptığı bilinmektedir. Bk. Yüksel, Ahmet Turan, İhtirastan İktidara Kerbelâ, Konya: Yediveren Kitap 2001, s. 94.

⁶ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, y.y. 1970, III, 216. Abdullah b. Hanzala hakkında bk. Önkal, "Abdullah b. Hanzale", *DİA*, I, 104-105.

Medine'ye döndüğünde, Yezid'in içki içtiğini, namaz kılmadığını ve günlerini işret alemlerinde geçirdiğini belirterek hilâfet makamına layık olmadığını söyledi. Yaptığı bağışı da sırf ondan sakınmak için kabul ettiğini belirtti. Görüldüğü üzere Abdullah b. Hanzale de diğer sahâbilerin yaptığı gibi İslâm'a muhalif gördüğü davranışlara tepkisini göstermişti.¹

Onu eleştiren bir sahâbî de daha önce babası Muâviye'yi de eleştirmiş olan ve çok hadis rivayet etmekle tanınan Abdullah b. Amr b. el-Âs'dır. Yezid b. Muâviye, Abdullah b. Amr'a hadis tahdis etme yasağı koyunca, buna "Babası benim sizlere hadis rivayet etmemi yasakladığı gibi oğlu da yasaklıyor" şeklinde karşılık vererek Yezid'in bu davranışını tenkid etmişti.²

Ashâb tarafından eleştiriyeye maruz kalan idarecilerden biri de Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'dır (65-86/685-705). Sahâbeden Gudayf b. Hâris, Abdülmelik b. Mervân'ın kendisinden hikâyeler anlatmasını isteyen teklifini reddetmiştir.³ Rivayete göre Abdülmelik bir defasında ona, insanları iki şey üzerinde bir araya getirdiklerini haber verince, Gudayf bunların neler olduklarını sormuş, Abdülmelik bunların, minberde ellerin kaldırılması, sabah ve ikinci vaktinden sonra kıssalar anlatmak olduğunu söyledi. Bunun üzerine Gudayf, bunların kendilerinin bid'atlarından başka bir şey olmadığını söyledi ve kesinlikle bunlara uymayacağını belirtti. Abdülmelik bunun sebebini öğrenmek isteyince Gudayf'ın, Hz. Peygamber'den, "Bir kavmin ortaya çıkardığı hiçbir bid'at yoktur ki, bununla onun benzeri bir sünnet ortadan kalkmış olmasın." hadisini aktarıp sünnete sarılmanın bid'at çıkarmaktan daha hayırlı olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.⁴

Yukarıda adı geçen halifeler dışında bazı komutan ve valilerin de sahâbiler tarafından eleştirildikleri bilinmektedir. Hâlid b. Velid'in oğlu Abdurrahman'ın Hıms valisiyken bir sefer esnasında dört savaş esirini aç-susuz bırakarak öldürdüğü haberi Ebû Eyyüb el-Ensârî'ye ulaştınca dehşet içerisinde ayağa kalkmış ve Hz. Peygamber'in bu şekilde öldürmeyi yasakladığını anlatan hadisi rivayet etmişti. Bu hadisi duyan Abdurrahman b. Hâlid'in dört köle âzâd ettiği bildirilmiştir.⁵

Hıms'a yerleşen sahâbilerden Heddâr es-Sekûnî'nin, Emevî halifesi Velid b. Abdülmelik'in (86-96/705-715) oğlu Abbâs'ı⁶ Hıms valisiyken eleştirdiği bilinmektedir. Rivayete göre onu saf buğday unundan yapılmış ekmeğe yemesinden dolayı tenkid etmiş ve Hz. Peygamber zamanında buğday ekmeğinin henüz insanlar arasında yayılmadığını hatırlatmıştır.⁷

¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IV, 102.

² Müsned, II, 198.

³ İbn Asâkir, XLVIII, 76.

⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 105; Zur'a ed-Dımaşkı, Abdurrahman b. Amr b. Abdullah (281/894), *Tarih*, Beyrut 1996, s. 307; İbn Asâkir, XLVIII, 82.

⁵ İbn Asâkir, XXXIV, 330-1.

⁶ Babası Halife Velid zamanında (86-96/705-715) Hıms'ta valilik yapmış ve bu dönemde Bizans'a karşı yapılan seferlere komutan olarak katılmıştır. Bk. Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbas b. Velid b. Abdülmelik", *DİA*, I, 29.

⁷ İbn Asâkir, XXVI, 43-48.

Ashâbtan Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin, Hıms valisi Hâlid b. Yezid¹ ziyaret ettiği bir sırada giydiği elbiselerden dolayı eleştirildiği rivayet edilmiştir. İpek bir elbise giyen Hâlid, bunun hakkında bir şey duyup duymadığını sorunca Ebû Ümâme, "Evet, duydum. İpeği ahiretten nasibi olmayan kimse giyer." demiştir. Hâlid bunu Resûlullah'tan mı duyduğunu sorunca Ebû Ümâme cevap vermemiş, Hâlid bunu üç defa tekrarlamışsa da ona cevap vermeyen Ebû Ümâme sonunda, "Allâh'ım affet, biz hadis rivayet edip yalan söylemeyen ve yalanlanmayan bir toplumdaydık." sözlerini söylemiştir.²

İdarecileri ve diğer Müslümanları dinin çizmiş olduğu sınırları gözetme, onları çigneme ve zahidâne bir hayat yaşamaları hususunda uyarıcı ve yeri geldiğinde onları eleştirmekten ve ikazdan çekinmeyen sahâbîler, bunun yanında yeri geldiğinde va'z ve nasihatte de bulunmuşlardır. Kaynaklarımızda ashaptan bazılarının bu konudaki faaliyetlerine rastlamaktayız.

C. Ashâbın İdarecilere Yaptıkları Nasihatler

Bölgedeki sahâbîler, gördükleri hataları eleştirirken, nasihat etmeyi de elden bırakmamışlardır. Süriye bölgesinde ismi İslâm'a davetle meşhur olmuş olan Ebû'd-Derdâ zaman zaman idarecilere nasihat etmiştir. Onun Muâviye b. Ebû Süfyan'a müteaddit defalar tavsiyelerde bulunduğu bilinmektedir. Bir defasında Muâviye'yi ziyaret etmek istemiş fakat yanına gittiğinde kapısını kapalı bulmuştu. Rivayete göre Muâviye'nin yanına girmesine izin verilmemişti. Bunun üzerine o esnada şu sözleri söylediği aktarılmıştır: "Kim emirin kapısına gelirse geçer oturur. Onu kapalı bulursa hemen yanı başında açık bir kapı bulur. İstiğfarda bulunursa mağfiret olunur, bir şey isterse kendisine verilir."³ Ebu'd-Derdâ bununla, Allâh'ın evinin kapısının sürekli açık olduğunu ki bunun da mescidler olduğunu belirtmiş ve kapısı kapalı olduğundan Muâviye'ye sitemde bulunmuştu. Bazı rivayetlerde Ebu'd-Derdâ'nın bir ihtiyaçtan dolayı bu ziyareti gerçekleştirdiği, fakat hâcibin, Muâviye'nin o esnada meşgul olmasından dolayı onu içeri almadığı bildirilmiştir.⁴

Bir rivayetten, Muâviye'nin insanlara nasihatte bulunan sahâbîlerden memnun olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o, bu dönemde insanlara nasihat etmekte olan Mâlik b. Hübeire'yi büyük bir nasihatçi olarak tanıtarak, nasihatlerde bulunması hususunda kendisini teşvik etmiştir.⁵ Muâviye, Abdurrahman b. Şiblî de insanlara nasihat etmeye teşvik etmiştir. Ona, insanlara tavsiyelerde bulunması için haber göndermiş, kendisinin Resûlullah'ın ashâbı içinde ileri gelenlerden ve fikhî konuları en iyi bilenlerden olduğunu hatırlatarak Hz. Peygamber'den duyduklarını insanlara öğretmesini istemiştir. Bunun üzerine Abdurrahman'ın insanları toplayıp onlara Hz.

¹ Meşhur Emevî halifesi Yezid b. Muâviye'nin oğludur. Hıms'ta uzun süre valilik yaptığı ve 86 (705) yılında burada öldüğü bilinmektedir. Hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed Abdülkadir Harîsât, "Hâlid b. Yezid," *DİA*, XV, 293.

² İbn Asâkir, XXIV, 71.

³ İbn Asâkir, XLVII, 189.

⁴ İbn Asâkir, XLVII, 190-1.

⁵ İbn Asâkir, LXVI, 512.

Peygamber'den duyduğu bazı hadisleri aktardığı kaydedilmiştir.¹

Ebû'd-Derdâ'nın, Sûriye bölgesi komutanlarından sahâbeden Habîb b. Mesleme'ye de çeşitli nasihat ve tavsiyelerde bulunduğu bilinmektedir. Bir defasında ona, "Mazlumun bedduasından sakın! Ben, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittim" diyerek, "Kul zulme uğrayıp da kendisine yardım edilmediği zaman bakışlarını gökyüzüne diker, Allâh'a çağrıda bulunur, O'na seslenir ve Allâh da onun sesine karşılık verip şunları söyler: Ey kulum! Sana bu dünyada da ahirette de yardım edeceğim." mealindeki hadisi okumuştur. Ebû'd-Derdâ, görüldüğü üzere aktardığı bu hadisle idarecilerin mazlumlara destek olması hususunda büyük bir nasihatte bulunmuştur.²

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin Muâviye'yi ziyaret ettiği ve bu vesileyle ona nasihatte bulunduğu bilinmektedir. Bir defasında aktardığı bir hadisle ona önemli bir hakikati hatırlatmıştı. Kaynaklarda hangi olaydan dolayı belirtilmediği halde Ebû Eyyûb'un Muâviye'ye, Hz. Peygamber'in, "Ey Ensâr topluluğu! Benden sonra başkalarının size tercih edildiğini göreceksiniz. Bu durumda sabrediniz!" hadisini aktardığı bilinmektedir. Ebû Eyyûb bununla onu, yaptığı bir uygulamadan dolayı haksız bulmuş ve ayrıca bazı tavsiyelerde bulunmuştur.³

Ebû Meryem Amr b. Mürre el-Ezdî'nin de Muâviye'ye nasihat ettiği bilinmektedir. Muâviye'nin halife olduğunu duyan Ebû Meryem onu ziyaret etmişti. Muâviye onu yanına getiren şeyin ne olduğunu sorunca içinde bulunduğu konumu ilgilendiren bir hadisi iletme amacıyla geldiğini belirtmiş ve "Kim insanların idaresini üstlenir de onların ihtiyacını gidermezse Allâh da kıyamet gününde onun ihtiyacını gidermez." hadisini okumuştur. Onunla sohbet eden Muâviye, hâcibini çağırması ve Ebû Meryem'e bu hadisi ona da okumasını söylemişti. Ebû Meryem hadisi tekrar edince Muâviye, mesuliyetin kendisinden kalktığını belirtmiş, bundan sonra mesuliyeti kapıcıya yüklediğini ve ona kim gelirse gelsin izin vermesini emretmiştir. Bu esnada Muâviye'nin yüzünü kapatıp ağladığı belirtilmiştir.⁴ Ayrıca Ebû Meryem'in bu davranışının hemen ardından Muâviye'nin tedbirler aldığı ve işitmiş olduğu bu hakikatten dolayı ihtiyaç sahibi kimseleri tespit için adam görevlendirdiği rivayet edilmiştir.⁵

Muâviye'ye, annesi Hind bint Utbe'nin de zaman zaman tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. Hz. Ömer zamanında oğlunu Şâm'da ziyaret eden Hind'in ona, halifenin Allâh rızasını ön planda tutan biri olduğunu hatırlatarak her konuda halifeyi dinlemesini, kendi yakınlarına gereğinden fazla bir şey vermemesini tavsiye etmiş,

¹ İbn Asâkir, XXXIV, 427; İbn Hacer, Şihabuddin Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *el-İsâbe fi Tenyizi's-Sahâbe*, nşr. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Mukavviz, Beyrut 1995, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, IV, 267.

² İbn Asâkir, LXVIII, 115.

³ İbn Asâkir, XVI, 56.

⁴ İbn Asâkir, LXVII, 209. Bu hadis bir rivayette, "İhtiyaç sahiplerine ve yoksullara kapısını kapatan hiçbir vali yoktur ki Allâh onun ihtiyacına göklerin kapılarını kapatmamış olsun." şeklinde geçmektedir. Bk. İbn Asâkir, LXVII, 209. Hadis için bk. Tirmizî, *Ahkâm*, 6.

⁵ İbn Asâkir, LXVII, 210.

aksi halde halifenin kendisini azledebileceğini hatırlatmıştı.¹

Mikdâm b. Ma'dikerb de Muâviye'nin huzurunda hak sözü söylemekten çekinmemiştir. Amr b. Esved² ile beraber Muâviye'yi ziyaret ettiği bir esnada Muâviye onlara Hz. Hasan'ın vefat ettiği haberini verince Mikdâm, el-Bakara Sûresi'nden (2/156), "...*Muhakkak ki biz Allâh'a aidiz ve O'na döneceğiz*" mealindeki istircâ ayetini okudu. Bunun üzerine Muâviye, "Bunu bir musibet olarak mı görüyorsun?" diye sorunca, "Neden musibet olarak görmeyeyim? Resûlullah'ın onu kucağına aldığı ve 'bu bendendir, Hüseyin de Ali'dendir' dediğini işittim" karşılığını vermişti.³

Bazı şahâbîlerin kişinin idareci olmasının onlara toplum nazarında bir üstünlük sağlamayacağı, kişinin ahlak ve davranışlarıyla üstün olabileceği tarzında mesajlar verdiği görülmektedir. Bu konuda iyi bir tavır sergilemiş olan Ebu'd-Derdâ, kızını istemeye gelmiş olan Yezid b. Muâviye'nin isteğini reddetmiş ve kızını fakir biriyle evlendirmişti.⁴ Daha sonra Muâviye, oğlu Yezid için Dımaşk kadısı Fedâle'den kızını istemişti. O da kızını vermekten kaçınmış ve şu iki beyitle karşılık vererek Yezid'e, beyitlerden ibret almasını söylemişti:⁵

"Eğer nefsim bana itaat ederse

Çok sayıda torunları olur

Lakin o nefis, bir kuş misali üzerime konmak için uçmakta

Düşük kimselere akraba olmaktan da kaçınmakta"

Kaynaklarda bazı sahâbîlerin Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân'a da nasihatlerde bulunduğu bilinmektedir. Abdullah b. Ömer, ona yazdığı bir mektupta, kendisinin görevi dolayısıyla bir çoban olduğunu ve her çobanın sürüsünden mes'ul olduğunu söylemiş, kıyamet gününü hatırlatarak Allâh'ın insanları kıyamet gününde toplayacağını ifade eden en-Nisâ Sûresi'nin 87. ayetine de⁶ yer vermişti.⁷

Abdülmelik b. Mervân'a tavsiyelerde bulunan bir sahâbî de Beşir b. Akrebe'dir. Abdülmelik ondan, Amr b. Saîd b. Âs el-Eşdak'ın öldürüldüğü gün (70/690) ayağa kalkıp bir konuşma yapmasını isteyince, "Kim sırf gösteriş ve desinler diye konuşursa

¹ Bk. Kandemir, Yaşar, "Hind bint Utbe", *DİA*, XVIII, 65.

² Amr b. Esved'in tabûinden olduğu ve Süriye'de ikamet ettiği bilinmektedir. Bk. İbn Asâkir, XLV, 414; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 167.

³ İbn Asâkir, LX, 189.

⁴ Ahmed b. Hanbel, (181/797), *Kitabü'l-ç-çühd ve'r-rekâik*, Beyrut ts., Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, trc. M. Adil Teymur, İstanbul 1992, Scha Neşriyat, s. 62; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehanî (430/1038), *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâti'l-esfîyâ*, Beyrut ts., I, 215; İbnü'l-Cevzi, *Sıfâtü's-safve*, I, 633.

⁵ İbn Asâkir, XLVIII, 306. Unutulmamalıdır ki Yezid bu sırada henüz halife değildir. Şayet halife olsaydı Fedâle bunu muhtemelen yine söylerdi. Nitekim bu sırada Muâviye halifedir ve bu sözleri onun bulunduğu bir ortamda söylemiştir.

⁶ Ayet şu şekildedir: "*Allâh'tan başka ilah yoktur. Geleceğinde şüphe olmayan kıyamet gününde sizî mutlaka toplayacaktır. Allâh'tan daha doğru sözlü kim olabilir?*"

⁷ Ebû Zur'a, s. 73.

Allâh kıyamet gününde onu gösteriş yapanların durağında tutar.” hadisini okumuştur.¹

Sonuç

Yaptıkları faaliyetler ve söyledikleri sözlerle Sûriye’de İslâmî bir toplum oluşturmaya gayret eden sahâbîler, buldukları her ortamı bu manada değerlendirmeye çalıştılar. Gerektiğinde idarecileri eleştirmekten uzak durmadılar. Kur’ân ve sünnetten elde ettikleri bilgileriyle, idaresinde buldukları otoritenin İslâm’ın ilkeleriyle uyuşup uyuşmadığı konusunda uyarılarda bulunmak, hakkı dile getirmek ve söylenmesi gerekeni söyleme hususunda kendilerini sorumlu gördüler. Bunu yaparken de kınayıcıların kınamasından asla korkmadılar. Gerektiğinde kötülüğe elle müdahale etmekten çekinmediler, idarecilerin tepkilerine aldırış etmediler. Sûriye bölgesinde Emevî idarecilerini hatalı gördükleri her hususlarda uyarıp ikaz ettiler. İkazlarında haklı olup muhataplarını İslâm’ın ilkelerine göre hareket etmeye davet ettiler.

İlk Emevî halifesi Hz. Muâviye, sahâbîler tarafından, mali harcamalarından, Hucr b. Adi’yi öldürmesinden, Hz. Ali’ye hakaret içerikli konuşmalarından ve veliahtlık sistemini ihdas etmesinden dolayı eleştirilmiştir. Onu eleştiren ve ikaz eden sahâbîler arasında Ebû Zer el-Gıfari, Yezid b. Esed, Ebu'd-Derdâ, Abdullah b. Amr, Ubâde b. Samit, Abdurrahman b. Sehl, İrbâd b. Sâriye, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Abdullah İbn Abbas ve Ma’n b. Yezid gibi isimler yer almıştır. Yezid b. Muâviye ise, sahâbîler tarafından, Hz. Hüseyin’e yaptıklarından, namaz kılmamasından, içki içmesinden ve günlerini işret alemlerinde geçirmesinden dolayı eleştiriye maruz kalmıştır. Onu eleştiren sahâbîler arasında Ebû Berze, Abdullah b. Hanzale ve Abdullah b. Amr gibi isimler yer almıştır. Abdülmelik b. Mervân ise bidatler türetmesinden dolayı eleştirilmiştir. Bu konuda onu eleştiren sahâbî Gudayf b. Hâris’tir.

Yapılan ikaz, eleştiri ve uyarılar karşısında acaba Emevî idarecilerinin tavrı nasıl olmuştur? Muâviye kendisine yöneltilen eleştirilere karşı farklı tavırlar sergilemiştir. Mesela Abdullah b. Amr’a hadis rivayet etme hususunda yasak getirirken, Ebû Zer el-Gıfari’yi Suriye sınırları dışına çıkarmak istemiştir. Bundan anlaşıldığına göre Muâviye yapılan tenkidlerin dozuna göre tavırlar sergilemiştir. Yezid b. Ebû Süfyan da Abdullah b. Amr’a hadis rivayet etme yasağı getirmiş ve dolayısıyla Abdullah hakkında babası Muâviye’yle aynı tavrı sergilemiştir. Abdülmelik b. Mervân’ın gösterdiği tavır konusunda herhangi bir rivayet tesbit edemedik.

Sahâbîlerin Emevî idarecilerine yaptıkları nasihatler arasında, halifenin kapısını insanlara sürekli açık tutması, sahâbîler varken başka insanların tercih edilmemesi, idarecilerin insanların ihtiyaçlarını gidermeleri, ölümün hatırdan çıkarılmaması, ahiret hayatının unutulmaması ve kişinin gösteriş amacıyla konuşmaması gerektiği gibi hususlar yer almıştır.

Görüldüğü üzere bölgedeki sahâbîler, Kur’ân-ı Kerim ve sünnetin ortaya koyduğu ilkeler doğrultusunda hareket etmişler, hakkı söyleme ve iyiliği emredip kötülüğün sakındırma konusunda asla taviz göstermemişler, yeri geldiğinde en sert şekilde

¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 429; İbn Asâkir, X, 299. Bu hadisi, hadis kaynaklarında bulamadık.

tepkilerini ortaya koyabilmişlerdir. Karşılarında duran kimselerin çok güçlü idareciler olması onları bu farziyeti yerine getirmekten alıkoymamıştır. Rivayetlerden anlaşıldığına göre kınayıcıların kınamasından korkmama hakikati doğrultusunda hareket edip ikaz, tepki, uyarı ve nasihat konusunda isimleri ön plana çıkanların ekseriyeti, Resûlullah'ın önde gelen sahâbîlerinden olup Mekke ve Medine dönemlerinde onun rahle-i tedrisinden geçen isimlerdir. Onların idarecilerle aynı şehirde oturmaları, aynı ortamlarda bulunmaları iyiliği emretme ve kötülükten de sakındırma açısından önemli olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel (241/855), *Müsned*, I-VI, İstanbul 1992, Çağrı Yayınları.
- , *Kitabu'z-zühhd*, nşr. Muhammed Celâl Şeref, İskenderiye 1984, Daru'l-Fikri'l-Câmîi.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Ensâbu'l-esraf*, I-XIII, nşr. Süheyl Zekkar-Riyaz Ziriklî, Beyrut 1996, Daru'l-Fikr.
- Buhârî, İsmail b. İbrahim (256/870), *Sahih*, I-VIII, İstanbul 1992, Çağrı yay.
- Dadan, Ali, "Hucre b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri", *İstem*, yıl: 3, sayı: 5, 2005.
- ed-Durî, Abdulaziz, *İlk Dönem İslam Tarihi*, trc. Hayrettin Yücesoy, İstanbul 1991, Endülüs Yayınları.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehanî (430/1038), *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, I-X, Beyrut ts.
- Ebû Zur'a ed-Dımaşkî, Abdurrahman b. Amr b. Abdullah (281/894), *Tarih*, Beyrut 1996.
- Halebî, Muhammed Ragıb b. Mahmud et-Tabbâh (1951), *İ'lâmü'n-nübelâ bi tarihi Halebi's-şebâ*, I-VII, Halep 1923, el-Matbaatü'l-İlmiyye.
- Halife, Hamid Muhammed, *el-Ensâr fi'l-asri'r-Râşidî*, İmârât 2003, Mektebetü'l-Sahâbe.
- Harisât, Muhammed Abdulkadir, *Tarihu'l-Ürdün*, Ürdün: Menşuratu Lecneti Tarihi'l-Ürdün 1992.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. Hasan (571/1170), *Tarihu medineti Dimaşke*, I-LXXX, nşr: Muhibbuddin Ebû Saîd Ömer b. Garamel-Amravî, Beyrut 1995-1998, Daru'l-Fikr.
- İbnü'l-Adîm, Kemalüddin Ebû'l-Kasım Ömer b. Ahmed (660/1262), *Zübdetü'l-Haleb min tarihi'l-Haleb*, I-III, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1996.
- İbnü'l-Cevzî, Cemaluddin Ebû'l-Ferec, (579/1201) *Sıfâtü's-safve*, I-IV, nşr. Mahmud Fahûrî, Beyrut 1979, Daru'l-Maarif.
-, *Tarihu Ömer b. el-Hattab*, Beyrut 1985.
- İbnü'l-Esir, İzzüddin (630/1236), *el-Kâmil fi't-tarih*, I-XIII, nşr. C. J. Tonberg, Beyrut 1979.
-, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, I-VII, y.y. 1970.
- İbn Hacer, Şihabuddin Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *et-İsâbe fi tenyizi's-sahâbe*, I-IX, nşr: Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Mukavviz, Beyrut 1995, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Mukavviz, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1995. (Ayrıca Beytü'l-Efkar ed-Devliyye baskısını da kullandık, Lübnan 2004.)
- İbn Sa'd, Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü'l-keübrâ*, I-IX, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1968. Ayrıca, Beytü'l-Efkar ed-Devliyye baskısı, Lübnan 2004.
- Kandemir, Yaşar, "Hind bint Utbe", *DİA*, İstanbul 1998.
- Küçük, Raşid, "Ebû Saîd el-Hudrî", *DİA*, İstanbul 1994.
- Sofuğlu, Mehmed, *Sahib-i Buhârî ve Tercemesi*, IX, Ötüken Yayınları, İstanbul 1987.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî (261/875), *Sahih*, I-III, nşr. Muhammed Fuâd Abdulkakî, İstanbul 1992.
- Önkâl, Ahmet, "Abdullah b. Hanzale", *DİA*, İstanbul 1988.
- Özdemir, Veysel, "Abdullah b. Amr b. el-Âs (65/684)'ın Rivayetlerinin Hadis Kaynaklarına Az Sayıda İntikalinin Sebepleri" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, yıl: 12,

sayı: 2, 2007.

Özkan, Mustafa, "Emevî İktidarının Siyasi İcraatları karşısında Ulemanın Tavrı", *İstem*, yıl: 6, sayı: 11, 2008.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/923), *Tarihu'r-rusül ve'l-mülûk*, I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (279/892), *Sünen*, I-V, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.

Varol, Bahaüddin, "Emevîlerin Hz. Ali ve taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine" *İstem*, yıl: 4, sayı: 8, 2006.

Yıldız, Hakkın Dursun, "Abbas b. Velid b. Abdülmelik", *DİA*, İstanbul 1988.

Yüksel, Ahmet Turan, *İhtirastan İktidara Kerbela*, Yediveren Kitap, Konya 2001.

Zehebi, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Sijyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXV, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996.